

Ryszard Tomkiewicz

Od narodzin "Solidarności" do
Trzeciej Rzeczypospolitej : przemiany
społeczno-polityczne w
województwie olsztyńskim
(1980-1989), Witold Gieszczyński,
Olsztyn 2011 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 4 (278), 807-812

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

temat atrakcyjny badawczo. Z drugiej strony, nie można nie docenić wysiłku Ryszarda Tomkiewicza. Jego praca, choć niedoskonała, jest pierwszą w historiografii próbą całościowego ujęcia problemu tradycji grunwaldzkiej po 1945 r. w Polsce Ludowej. W niektórych częściach, choćby w opisie obchodów pięćsetpięćdziesięciolecia bitwy, niezwykle trudno będzie innym historykom dodać coś nowego. Należy wyrazić uznanie dla pracy włożonej przez autora w zgromadzenie i wykorzystanie olsztyńskich materiałów archiwalnych, prasy z epoki i licznej literatury przedmiotu. Dlatego też książka *Rocznice bitwy pod Grunwaldem w Polsce Ludowej*, mimo wszystkich jej mankamentów, jest interesująca i pożyteczna dla każdego czytelnika, zarówno profesjonalnego historyka, jak i zwykłego zjadacza chleba, który interesuje się tradycjami grunwaldzkimi, szczególnie w drugiej połowie minionego wieku.

Dariusz Radziwiłłowicz

Witold Gieszczyński, *Od narodzin „Solidarności” do Trzeciej Rzeczypospolitej. Przemiany społeczno-polityczne w województwie olsztyńskim (1980–1989)*, Olsztyn 2011, ss. 547, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Z coraz większym dystansem można spojrzeć na wydarzenia lat osiemdziesiątych, zawarte między powstaniem NSZZ „Solidarność” latem 1980 r. a wyborami parlamentarnymi z 4 czerwca 1989 r. Taką też cezurę dla swoich badań przyjął Witold Gieszczyński, adiunkt w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, autor szeregu publikacji dotyczących przede wszystkim schyłkowego okresu Polski Ludowej. Jak sam nadmienił, w książce podjął się „przeanalizowania procesu narastających problemów politycznych i społecznych związanych z zachodzącymi przemianami i ukazaniem ich skutków”. Publikacja odnosi się w głównej mierze do sytuacji na terenie województwa olsztyńskiego, choć ze zrozumiałych względów czytelnik może znaleźć w niej bardzo wiele nawiązań do wydarzeń ogólnokrajowych.

Książka ma układ chronologiczno-problemowy i została podzielona na trzy główne rozdziały. Autor zdecydował się część informacji umieścić w przypisach, które dzięki temu zabiegowi stały się wyjątkowo rozbudowane. Ponadto, prócz bardzo obszernej bibliografii (zawierającej też opracowania ogólne albo nie odnoszące się bezpośrednio do sytuacji na Warmii i Mazurach), zamieszczony został wykaz ważniejszych skrótów, indeks osobowy, spis tabel oraz streszczenie w języku angielskim.

Ważnym atutem omawianej książki jest wykorzystana baza źródłowa. Autor zapoznał się z wybranymi materiałami przechowywanymi w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Olsztynie, Archiwum Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego oraz Archiwum Akt Nowych Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie. Były to dokumenty odnoszące się m.in. do działalności Komitetu Wojewódzkiego i Komitetu Miejskiego PZPR w Olsztynie, Komitetów Uczelnianych PZPR przy ART i WSP, Wydziału ds. Wyznań z zespołu Prezydium WRN w Olsztynie, a także działalności Rady Wojewódzkiej Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego oraz Wojewódzkiego Komitetu Frontu Jedności Narodu. Przeanalizowane też zostały dokumenty odnoszące się do wydarzeń w Olsztyńskich Zakładach Opon Samochodowych. Przy odtwarzaniu sytuacji z lat osiemdziesiątych pomocne okazały się również materiały przechowywane w zbiorach Domu „Gazety Olsztyńskiej”, w Archiwum Urzędu Miasta w Olsztynie oraz w Zbiorach Specjalnych Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. Szczególnie wiele informacji autor pozyskał ze zbiorów Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (były to m.in. meldunki i informacje operacyjne, analizy i oceny sytuacji, notatki służbowe, teleksy). W bibliografii wyszczególnione też zostało 38 tytułów prasowych, do których autor sięgnął przygotowując tę książkę.

W przypadku publikacji dotyczącej czasów niezbyt odległych, nie należy się ograniczać tylko do dokumentów przechowywanych w archiwach. Tak też postąpił Witold Gieszczyński. Prowadząc ustalenia, posłużył się relacjami i wspomnieniami osób, w większości przypadków aktywnych w życiu publicznym. Pozwoliło to szerzej spojrzeć na omawiane sprawy, a czasem i pokusić się o skonfrontowanie odmiennych wizji na temat niektórych epizodów.

Jednak mimo bardzo rozległej kwerendy archiwalnej, pisząc o sytuacji w całym województwie olsztyńskim, autor zrezygnował z analizy dokumentów tworzonych poza stolicą regionu. Na przykład zupełnie pominął akta pozostałe po powiatowych i miejskich komitetach PZPR czy materiały obrazujące pracę rad narodowych (ale i postawy ich członków wobec zaistniałej sytuacji).

Prezentacja schyłkowego dziesięciolecia PRL została w pełni zasadnie zawarta w trzech rozbudowanych rozdziałach (pierwszy: *Szesnaście miesięcy „Solidarności” 1980–1981*, drugi: *Stan wojenny 1981–1983*, trzeci: *Stan „powojenny” i koniec systemu. 1983–1989*). W każdym z nich, podzielonym na mniejsze, szczegółowe podrozdziały, przywoływane są istotne wydarzenia, jakie miały miejsce w Polsce w tym czasie, zresztą wpływające też na ewolucję sytuacji w regionie. Czytelnik zostaje zatem zapoznany zarówno z przebiegiem konkretnych wydarzeń o znaczeniu ogólnokrajowym i ich oddźwiękiem na Warmii i Mazurach

(np. „strajki robotnicze 1980 roku”, „kryzys bydgoski”, „I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ 'Solidarność'”, „wprowadzenie stanu wojennego i jego skutki”, „rok 1989 – narodziny wolności”), jak i wydarzeń olsztyńskich, mających większy, mniejszy bądź żaden oddźwięk w kraju („sprawa Wojnowskiego”, „strajk w Olsztyńskich Zakładach Graficznych”, „śmierć Marcina Antonowicza”). Wobec bardzo wielu publikacji na temat zdarzeń o znaczeniu ogólnokrajowym, szczególnie informacje nawiązujące do spraw lokalnych, absorbujących ówczesnych mieszkańców Warmii i Mazur, a zwłaszcza Olsztyna, są szczególnie wartościowe w tej pracy, a przy tym zgodne z tematyką książki.

W rozdziałach odnoszących się do poszczególnych okresów lat osiemdziesiątych autor zdecydował się ponadto na zamieszczenie osobnych części na temat ewolucji zachowań (lub jej braku) w szeregach członków PZPR na Warmii i Mazurach, szczególnie w odniesieniu do poczynań „Solidarności”, w jakiejś mierze spełniającej wówczas rolę przynależną partii opozycyjnej. Kilkanaście stron recenzowanej pracy poświęcone zostało także Obywatelskiemu Komitetowi Ocalenia Narodowego i Patriotycznemu Ruchowi Odrodzenia Narodowego w Olsztynie.

Podobny zabieg konstrukcyjny, a więc pewne skoncentrowanie uwagi na poszczególnych okresach, autor zastosował w przypadku ukazania ogromnej roli, jaką w tamtym czasie spełniał w polskim społeczeństwie Kościół katolicki. W trzech głównych rozdziałach mamy więc partie ukazujące stosunek Kościoła do polskiej rzeczywistości przed 13 grudnia, po wprowadzeniu stanu wojennego i po jego zniesieniu. W części ukazującej specyfikę przebiegu i konsekwencji wprowadzenia stanu wojennego, w realiach Warmii i Mazurach, czytelnik zaznajomiony zostaje ze skalą represji, ale i z formami oporu oraz z przebiegiem realizacji pomocy dla osób represjonowanych i internowanych oraz dla ich rodzin.

Przedstawione też zostały nieudane próby z drugiej połowy lat osiemdziesiątych przekonywania polskiego społeczeństwa do zachodzących niby demokratycznych przemian w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym kraju. Owa aprobata miała wyrażać się np. poprzez uczestnictwo w ogólnonarodowym referendum (gdy pytano o wymiar poparcia dla „drugiego etapu reformy gospodarczej”), a zwłaszcza w wyborach do rad narodowych i do Sejmu. Szczególnie wybory z 4 czerwca 1989 r. ujawniły całą prawdę o skali zaufania dla rządzącej partii.

Witold Gieszczyński zdecydował się dość szczegółowo zająć postawami osób należących do kilku bardziej aktywnych, w realiach Olsztyna, grup zawodowych, wśród których byli ludzie angażujący się w próby ustanowienia demo-

kratycznych przemian w kraju lub wręcz przeciwnie, trwający w swoich może nie zachowawczych, ale bardziej oportunistycznych postawach. Lektura książki może wskazać na pewne istotne metamorfozy światopoglądowe osób nieraz czynnych w życiu publicznym do dnia dzisiejszego, a wcześniej niejednokrotnie należących do rządzącej partii.

Autor omówił też sytuację w kilku największych wówczas przedsiębiorstwach w stolicy regionu, m.in. w Olsztyńskich Zakładach Opon Samochodowych oraz w Olsztyńskich Zakładach Graficznych, a także przedstawił postawy dziennikarzy olsztyńskich i ludzi ze sfery nauki i kultury, w tym literatów. Wiele fragmentów recenzowanej książki odnosi się do sytuacji, jaka panowała w olsztyńskim środowisku studenckim, znanym autorowi z autopsji. Opisane zostały m.in. okoliczności „procesu kortowskiego”, a więc postępowania prokuratorsko-sądowego, jakim objęto kilka osób spośród kadry naukowej i studentów Akademii Rolniczo-Technicznej. Nieco miejsca autor poświęcił też postaci Macieja Kuronia, syna czołowego opozycjonisty czasów PRL, na początku lat osiemdziesiątych przez krótki czas studenta olsztyńskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

Witold Gieszczyński zwrócił m.in. uwagę na fakt, że po 13 grudnia 1981 r. studenci i kadra naukowa Wyższej Szkoły Pedagogicznej w zasadzie zaprzestali otwartej kontestacji przeciwko władzom. Jednocześnie wskazał, że po przerwie, spowodowanej ogłoszeniem stanu wojennego, kontynuować studia i je ukończyć mogło więcej studentów Akademii Rolniczo-Technicznej niż wspomnianej Wyższej Szkoły Pedagogicznej. W omawianej pracy ukazane też zostały postawy niektórych studentów narodowości ukraińskiej.

Tematyka podjęta przez Witolda Gieszczyńskiego w omawianej pracy jest trudna ze względu na wciąż żywą pamięć o tamtych wydarzeniach. Autor wykorzystał w swojej monografii wiele źródeł archiwalnych i niepublikowanych, wsparł tę wiedzę bogatą literaturą i doniesieniami prasowymi (też pochodzącymi z wydawnictw bezdebitowych) oraz przekazami ustnymi i pisemnymi osób uczestniczących w tamtych wydarzeniach. Z założenia dekada lat osiemdziesiątych miała zostać ukazana nie w skali kraju, ale w optyce lokalnej – miasta i regionu w niewielkim stopniu uprzemysłowionego, bez większej klasy robotniczej i tym samym bez „tradycji proletariackich” (nie w pejoratywnym tego słowa znaczeniu). Brak struktur industrialnych wskazywał na okręg o charakterze rolniczym, gospodarce opartej na niezbyt rozwiniętym przemyśle spożywczym i leśnym oraz małej gęstości zaludnienia.

O ile recenzowana praca daje odpowiedź na pytanie: „kto nadawał ton przemianom”, to już nie jest tak jednoznaczne uzyskanie odpowiedzi na pytanie „jaka była [w skali województwa] społeczna akceptacja zachodzących prze-

mian”. Odpowiedź byłoby istotna, gdyż tutejsze społeczeństwo w dużej mierze nadal nie stanowiło wówczas monolitu, a i specyfika zawodowa regionu, wynikająca ze wspomnianej charakterystyki struktury miejscowej gospodarki, nie sprzyjała powstawaniu jednolitych postaw społecznych. Autor wskazał np, że mieszkańcy Warmii i Mazur „przebudzili się” w dekadzie lat osiemdziesiątych i zauważyli, że potrzebne są zmiany. Zgoda, ale czy stało się to w stopniu wyróżniającym tę społeczność na tle innych regionów kraju?

Jedno z pytań badawczych stawianych przez autora brzmiało: „jaka [była] przyczyna zachodzących przemian i z czego [one] wynikały?” Wydaje się, że w Olsztynie, czy w ogóle na Warmii i Mazurach, trudno byłoby szukać specyficznych nieprawidłowości, będących motorem przemian, gdyż były one raczej podobne w całym kraju. O ile jednak można było wskazać na problemy nękające gospodarkę rolną (czy szerzej: „warmińsko-mazurską wieś”), które miały jakiś wpływ na wzrost niezadowolenia społecznego, szczególnie w tym regionie, to okazuje się, że autor tym zagadnieniom poświęcił niewiele miejsca, bo zdecydował się szerzej wyróżnić środowiska i grupy zawodowe związane ze stolicą regionu.

Szkoda zatem, że nie zostało jednoznacznie wskazane, czy można mówić o jakiejś lokalnej specyfice w kontekście opisywanych zdarzeń. Na ile zachodzące tu wydarzenia miały inspiracje ogólnokrajowe, a na ile wynikały z działań lokalnych, będących konsekwencją właśnie problemów nękających mieszkańców Warmii i Mazur. Natomiast jeżeli inicjatywy wypływały z tutejszego środowiska, to czy działania te przypominały te znane z innych części kraju.

Recenzowana praca, zgodnie z tytułem, bardziej odnosi się do przeobrażeń „politycznych” i „społecznych”, a mniej do przemian kulturowych, jakie zaszły w tamtej dekadzie wśród polskiego społeczeństwa, zwłaszcza wśród młodzieży (w tym wpływu przemian politycznych na szeroko pojęte życie kulturalne). Także sprawom gospodarczym, bez wątpienia rzutującym na „przemiany społeczno-polityczne” autor wiele miejsca nie poświęcił.

Wszelkie uwagi, w jakiejś mierze będące tylko wynikiem subiektywnego spojrzenia na recenzowaną pracę, w żaden sposób nie umniejszają wartości tej ważnej dla powojennych dziejów Warmii i Mazur publikacji naukowej. Książka porusza wiele ważnych zagadnień i wskazuje na istotne procesy zachodzące w latach osiemdziesiątych w PRL. Jednocześnie należy podkreślić, że jest to publikacja bardziej o Olsztynie. Z jednej strony nie zawsze może to być usprawiedliwione niewielką skalą wydarzeń „na prowincji”, z drugiej zaś wręcz przeciwnie – uzasadnia to ograniczone zaangażowanie mieszkańców wsi i mniejszych miejscowości w przemiany polityczne oraz fakt, że głosy domagające się demo-

kratyzowania życia w kraju dobiegały przede wszystkim z dużych środowisk robotniczych oraz spośród elit intelektualnych.

Ocenę skali „przemian społeczno-politycznych” w regionie autor zostawia raczej czytelnikowi. Warmia i Mazury – jak sam przypomniał – przed sierpniem 1980 r. traktowane były jako „pewne” i „spokojne”, bo i lokalną społeczność, na skutek różnych uwarunkowań i lokalnej specyfiki, cechowała raczej bierność. W efekcie niewiele wyróżniało ten region w ujednoliconym państwie, jakim była Polska Ludowa. Impuls do działania dały dopiero wydarzenia ogólnopolskie. Warmia, Mazury i Olsztyn, to nie Gdańsk, Warszawa czy Śląsk. Olsztyńskie nie było zapalnikiem przemian mających oddźwięk ogólnopolski, choć bez wątplenia bardzo wielu tutejszych mieszkańców było solidarnych z resztą kraju, co – jak się wydaje – w sposób wyczerpujący zostało ukazane w książce.

Z całą pewnością rozległa wiedza autora na temat tamtych wydarzeń w województwie olsztyńskim została zaprezentowana w sposób uporządkowany. Ta opracowana na solidnej bazie archiwalnej publikacja, stanowiąca rzetelne źródło wiedzy na temat sytuacji w województwie olsztyńskim w latach osiemdziesiątych, powinna stać się ważnym punktem odniesienia w dalszych badaniach, mających np. na celu poszerzenie wiedzy na temat sytuacji ekonomicznej tutejszych mieszkańców w kontekście wydarzeń politycznych, czy szerzej – życia codziennego w tamtym okresie. Recenzowana książka jest godną polecenia publikacją dla wszystkich zawodowo i hobbistycznie interesujących się historią Warmii i Mazur (a szczególnie Olsztyna) w latach osiemdziesiątych.

Ryszard Tomkiewicz